

VAI TRÒ CỦA NHÀ NƯỚC VÀ CỘNG ĐỒNG trong bảo vệ di sản văn hóa hát Xoan ở Phú Thọ

NGUYỄN ĐẮC THỦY

Hát Xoan là di sản văn hóa độc đáo của nhân dân Phú Thọ gắn với tín ngưỡng thờ cúng Hùng Vương. Đây là loại hình dân ca nghi lễ còn gọi là "Khúc Môn đình" được trình diễn ở cửa đình vào hội làng mùa xuân. Hát Xoan là hình thức nghệ thuật đa yếu tố: hát, múa, nhạc... Nội dung hát Xoan gồm phần hát nghi lễ mang tính chất cầu chúc, ước nguyện, mô tả cuộc sống lao động và phần hát hội mang đậm chất giao duyên trữ tình. Đây là những điệu dân ca, dân vũ sơ khai gắn với tín ngưỡng thờ lúa nước và thờ cúng Hùng Vương của người Việt cổ được cộng đồng lưu giữ, trao truyền đến ngày nay. Bằng phương pháp nghiên cứu điền dã kết hợp với phân tích tư liệu thứ cấp, bài viết này đánh giá vai trò của Nhà nước và cộng đồng trong nỗ lực bảo vệ di sản hát Xoan Phú Thọ sau khi được UNESCO ghi danh.

Tháng 11 năm 2011, sau khi được UNESCO ghi vào danh sách di sản văn hóa phi vật thể (VHPVT) cần bảo vệ khẩn cấp, nhận thức của cộng đồng và chính quyền các cấp tỉnh Phú Thọ về bảo tồn di sản hát Xoan đã có sự chuyển biến rõ rệt. Đặc biệt là các quy định trong Công ước 2003 của UNESCO về bảo vệ di sản VHPVT đã tác động mạnh mẽ đến nhận thức của các cấp chính quyền và cộng đồng cư dân. Vai trò của nhà nước và vai trò của cộng đồng trong công tác bảo vệ hát Xoan tại tỉnh Phú Thọ đã được phối hợp chặt chẽ và mang lại hiệu quả theo các tiêu chí Công ước 2003.

1. Vai trò của Nhà nước trong bảo vệ hát Xoan

Ngay sau khi UNESCO ghi danh hát Xoan là di sản VHPVT cần bảo vệ khẩn cấp, các cấp chính quyền tỉnh Phú Thọ đã thực hiện các quy định, khuyến cáo của UNESCO trong Công ước 2003 và các văn bản hướng dẫn thực hiện công ước của UNESCO nhằm bảo vệ di sản; cụ thể hóa bằng các chủ trương, chính sách, công tác quản lý gắn với các chương trình phát triển kinh tế xã hội, tăng cường nghiên cứu khoa học, kiểm kê, tư liệu

hóa; nâng cao nhận thức và thông tin hướng đến quảng đại quần chúng, nhất là thế hệ trẻ.

Thứ nhất, vai trò của Nhà nước thể hiện trong hệ thống văn bản định hướng, các văn bản quản lý và các kế hoạch cụ thể để bảo vệ di sản. Có thể nói tỉnh Phú Thọ là tỉnh đi đầu trong công tác xây dựng các văn bản định hướng và quản lý có tầm nhìn chiến lược trong công tác bảo tồn và phát huy di sản hát Xoan. Ngày 13 tháng 2 năm 2012, lãnh đạo tỉnh Phú Thọ đã xây dựng một chương trình hành động kêu gọi các bộ, ngành, các cơ quan, hữu quan và cộng đồng người dân Phú Thọ góp sức bảo vệ hát Xoan, trong đó nêu rõ 8 vấn đề đặt ra để bảo vệ khẩn cấp di sản hát Xoan. Nội dung chính của chương trình là: ưu tiên kiểm kê, nghiên cứu và hệ thống hóa tư liệu; tập trung tuyên truyền giới thiệu quảng bá hát Xoan nâng cao nhận thức của cộng đồng; tôn vinh và có chính sách đãi ngộ các nghệ nhân hát Xoan; khuyến khích hỗ trợ cộng đồng truyền dạy đào tạo các thế hệ nghệ nhân tiếp nối; xây dựng chương trình giảng dạy hát Xoan trong trường học; tăng cường nguồn lực đầu tư từ ngân sách nhà nước và các tổ chức, cá nhân trong nước và quốc tế, tạo điều kiện để cộng đồng được

giao lưu trình diễn chia sẻ kinh nghiệm ở trong nước và quốc tế. Tiếp theo chương trình hành động, tỉnh Phú Thọ xây dựng đề án *Bảo tồn và phát huy giá trị di sản văn hóa phi vật thể cần được bảo vệ khẩn cấp của nhân loại - hát Xoan Phú Thọ (giai đoạn 2013-2020)* và đã được Chính phủ chính thức phê duyệt tại quyết định số 2058/QĐ-TTg ngày 7/11/2013. Đề án này đã đặt ra các giải pháp cụ thể: kiểm kê, tư liệu hóa, số hóa; tuyên truyền quảng bá di sản hát Xoan; khôi phục tục hát Xoan nước nghĩa tại các phường Xoan gốc...

Tỉnh Phú Thọ đã ban hành kế hoạch từng năm thực hiện các biện pháp bảo vệ di sản: Kế hoạch số 3864/KH-UBND ngày 23/9/2013 của UBND tỉnh triển khai một số nhiệm vụ trọng tâm về bảo tồn và phát huy giá trị di sản VHPVT cần bảo vệ khẩn cấp; Kế hoạch số 2836/KH-UBND ngày 11/7/2014 của UBND tỉnh về xây dựng Hồ sơ báo cáo quốc gia hát Xoan Phú Thọ thoát khỏi di sản VHPVT cần bảo vệ khẩn cấp; Kế hoạch số 5478/KH-UBND ngày 22/12/2014 của UBND tỉnh về triển khai các nhiệm vụ trọng tâm về bảo tồn, phát huy giá trị di sản VHPVT cần bảo vệ khẩn cấp năm 2015, trong đó tiếp tục triển khai công tác vinh danh hỗ trợ nghệ nhân, ưu tiên công tác truyền dạy đào tạo nghệ nhân, phục hồi các di tích liên quan đến hát Xoan, nghiên cứu bảo tồn các tục lệ hát Xoan Phú Thọ, đưa hát Xoan vào trường học... Hệ thống văn bản trên không chỉ giúp định hướng mà còn triển khai một cách cụ thể các nhiệm vụ bảo tồn và phát huy di sản hát Xoan Phú Thọ cả trước mắt và lâu dài.

Thứ hai, trong công tác truyền dạy và phát triển nghệ nhân, Nhà nước đóng vai trò quan trọng trong việc tổ chức các hoạt động truyền dạy hát Xoan để duy trì sức sống của di sản. Công tác truyền dạy được phổ biến trên ba khu vực: truyền dạy tại các phường Xoan gốc; truyền dạy trong các câu lạc bộ hát Xoan trên địa bàn tỉnh và truyền dạy trong các cơ quan, đơn vị, trường học.

Về truyền dạy tại các phường Xoan gốc, từ năm 2013 - 2014, Sở VH-TT-DL tiến hành mở bốn lớp truyền dạy hát Xoan tại hai xã An Thái và Phượng Lâu (Tp. Việt Trì), là địa bàn có các phường Xoan gốc. Các lớp học được chia thành hai hình thức đào tạo: đào tạo nghệ nhân kế cận và đào tạo nghệ nhân cộng đồng, do các nghệ nhân hát Xoan cao tuổi, có kinh nghiệm lâu năm trong việc thực hành và truyền dạy hát Xoan trực tiếp đào tạo. Nghệ nhân kế cận phải là những người đã là thành viên của các phường Xoan nhiều năm, có khả năng thực hành và đặc biệt là phải đã ổn định, gắn bó với phường lâu dài. Họ có trách nhiệm thay thế các nghệ nhân cao tuổi khi các nghệ nhân này đã không còn khả năng truyền dạy. Thành phần của lớp cộng đồng thì mở rộng hơn, dành cho mọi lứa tuổi yêu thích hát Xoan tham gia. Cả hai lớp học này được tổ chức theo lịch tại một địa điểm là UBND xã Kim Đức, học viên các phường cùng đến tham gia, có sự phân công nghệ nhân lâu năm truyền dạy theo buổi và theo nhóm các tiết mục.

Sau hai năm thực hiện, các lớp đã đào tạo được 122 nghệ nhân, qua đó nâng cao số lượng, trình độ, kỹ năng trình diễn cho các nghệ nhân trung tuổi và các em thanh thiếu niên tại các làng Xoan cổ, đáp ứng nhu cầu cho nhiều chương trình biểu diễn, các cuộc giao lưu trình diễn phục vụ khách du lịch. Các nghệ nhân kế cận đã dần khẳng định được vai trò nòng cốt của mình trong việc duy trì hoạt động và truyền dạy tại các phường Xoan, đồng thời hỗ trợ tích cực cho công tác tuyên truyền và giáo dục di sản ở các trường phổ thông. Việc đầu tư cho các phường Xoan gốc và đào tạo nghệ nhân kế cận là một chủ trương rất đúng đắn của tỉnh Phú Thọ trong công tác bảo vệ hát Xoan và đưa hát Xoan thoát khỏi tình trạng khẩn cấp.

Hình thức đào tạo theo phương án tập trung đã phát huy hiệu quả rõ rệt, số lượng nghệ nhân và kỹ năng trình diễn được hoàn thiện và nâng cao. Tuy nhiên, tổ chức đào tạo nghệ nhân theo

phương án này đã xuất hiện một số vấn đề đáng quan tâm. Thực tế mỗi phường Xoan đều có phong tục, cách trình diễn riêng ở một số bài bản Xoan. Do vậy, việc tập trung các nghệ nhân kế cận của các phường này để học chung trong một lớp đã làm mất đi tính khác biệt truyền thống của mỗi phường Xoan. Tỉnh Phú Thọ đã giải quyết hiện tượng trên bằng cách thống nhất với cộng đồng về số lượng bài bản Xoan và cách trình diễn, nâng cao kỹ năng cơ bản tại các lớp bồi dưỡng; các nghệ nhân tại các làng Xoan gốc tiếp tục duy trì việc truyền dạy cho các nghệ nhân kế cận và thế hệ trẻ tại phường vào các tối thứ bảy và chủ nhật hàng tuần để giữ gìn các nét văn hóa truyền thống tại mỗi phường Xoan và tiếp tục trao truyền di sản trong cộng đồng.

Hàng năm, UBND Tỉnh hỗ trợ cho mỗi phường Xoan 50 triệu đồng, UBND thành phố Việt Trì hỗ trợ 30 triệu đồng cho các CLB để phục vụ công tác truyền dạy và hoạt động. Đây là lần đầu tiên nhà nước hỗ trợ tài chính cho cộng đồng các phường Xoan, không chỉ là nguồn động viên lớn mà còn có hiệu quả thiết thực cho việc tổ chức các hoạt động truyền dạy tại cộng đồng.

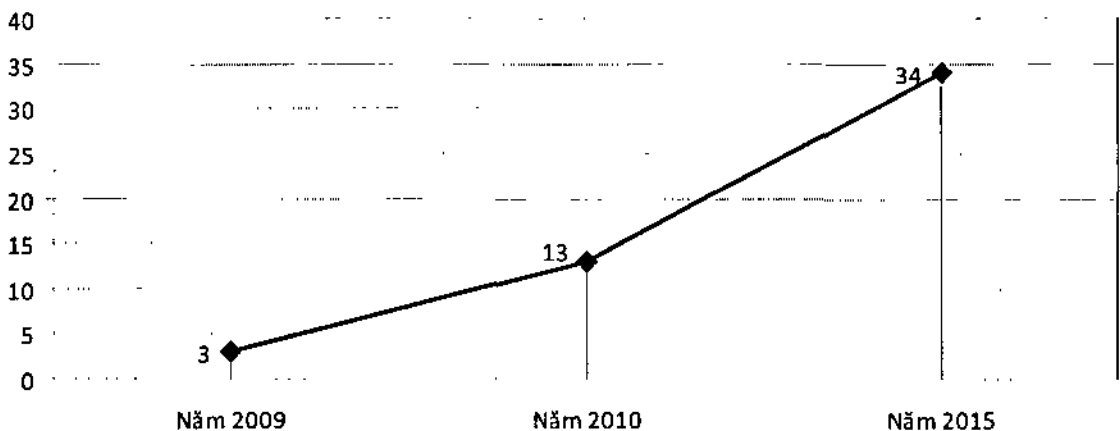
Về truyền dạy tại các câu lạc bộ, tỉnh Phú Thọ khuyến khích thành lập các câu lạc bộ hát Xoan và dân ca nhằm đẩy mạnh công tác truyền dạy và thực hành hát Xoan trên diện

rộng. Năm 2009, cả tỉnh mới có 3 CLB tự phát (Phù Ninh, Tiên Du, Cao Mại). Năm 2010 đã có 13 CLB được thành lập với 298 thành viên. Đến tháng 10 năm 2015 đã có tổng số 34 CLB với 1413 thành viên. Ở tỉnh Vĩnh Phúc cũng có 3 CLB hát Xoan với 89 thành viên. Ngoài ra còn có rất nhiều nhóm hát Xoan tự thành lập do yêu thích Xoan (*xem biểu đồ 1*).

Tỉnh Phú Thọ đã thực hiện việc truyền dạy di sản cả chính thức và phi chính thức theo tinh thần Công ước 2003 của UNESCO, các CLB được tổ chức truyền dạy dưới hình thức phi chính thức. Hàng năm Sở VH-TTDL hoặc thành phố Việt Trì tổ chức các lớp truyền dạy hát Xoan do nghệ nhân phường Xoan gốc trực tiếp truyền dạy; đối tượng được truyền dạy là thành viên chủ chốt của các CLB. Sau lớp truyền dạy, học viên lại tiếp tục thực hiện việc truyền dạy cho thành viên thuộc CLB địa phương mình. Một số câu lạc bộ có điều kiện cũng mời nghệ nhân của các làng Xoan gốc trực tiếp truyền dạy cho thành viên của CLB. Việc mở rộng truyền dạy tại các CLB đã mở rộng và củng cố được lực lượng thực hành hát Xoan trong tỉnh, góp phần đảm bảo sự tồn tại bền vững của di sản và sớm đưa hát Xoan thoát khỏi tình trạng cần bảo vệ khẩn cấp.

Việc truyền dạy hát Xoan trong trường học là một trong những nhiệm vụ trọng tâm của tỉnh trong công tác bảo vệ hát Xoan. Sở Giáo

Biểu đồ 1: Sự phát triển các CLB Xoan tại tỉnh Phú Thọ sau khi UNESCO ghi danh

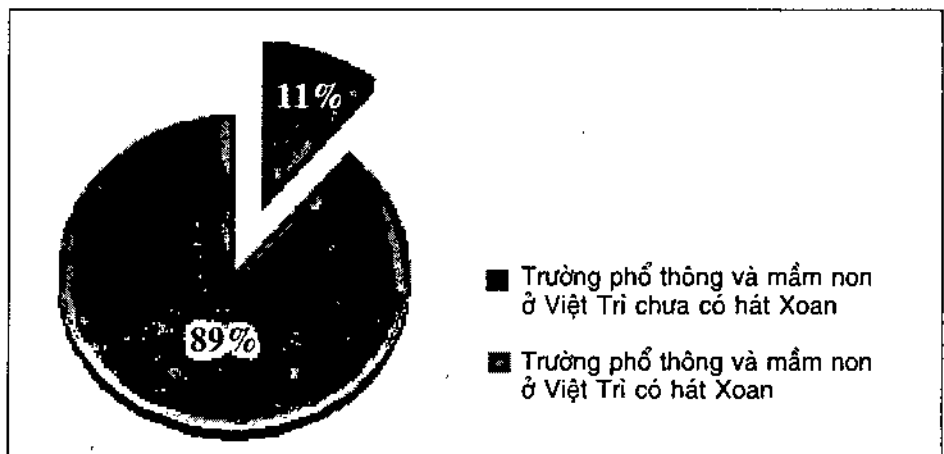
dục - Đào tạo và thành phố Việt Trì tích cực triển khai chương trình này với sự hỗ trợ của Sở VH-TT-DL. Tới nay đã có 80/90 trường phổ thông và mầm non ở Việt Trì đưa hát Xoan vào tiết học âm nhạc. Việc truyền dạy hát Xoan trong trường học do giáo viên dạy âm nhạc đảm nhiệm. Thành phố và Sở Văn hóa tổ chức tập huấn hằng năm cho đối tượng là giáo viên âm nhạc, mời nghệ nhân có uy tín trực tiếp giảng dạy. Sau khi tập huấn, các giáo viên này về trường truyền dạy lại cho học sinh trong một số giờ học nhạc của trường. Đã có nhiều trường có phong trào dạy và học hát Xoan rất tốt như trường tiểu học Đinh Tiên Hoàng, sau 5 năm đưa hát Xoan vào trường học đã có tới 1800 học sinh biết hát Xoan, mỗi em thuộc ít nhất từ 1-2 bài (xem biểu đồ 2).

Hạn chế của việc truyền dạy tại trường phổ thông là giáo viên âm nhạc sau khi được nghệ nhân truyền dạy, trong lúc dạy lại cho các em thiếu nhi trong nhà trường, một số giáo viên đã tự cải biên để phù hợp với tâm lý và sở thích của các em nhỏ, do vậy có nhiều sai lệch. Giáo viên âm nhạc trường THCS Kim Đức (nơi có ba phường Xoan gốc) được nghệ nhân Nguyễn Thị Lịch phường Xoan An Thái truyền dạy, sau đó dạy lại cho học sinh của mình, dẫn đến các em học sinh của xã Kim Đức lại hát và trình diễn theo phong cách, lối hát của

phường Xoan An Thái. Tình trạng này nếu không có giải pháp khắc phục sẽ sớm dẫn đến "An Thái hóa" lối hát của phường Xoan Kim Đức, dần dần sẽ mất đi nét truyền thống của các phường Xoan Kim Đức hoặc bị pha trộn giữa phường Kim Đức và An Thái. Việc truyền dạy trong các cơ quan, đơn vị, cũng vướng phải những hạn chế tương tự. Các cơ quan, đơn vị do số lượng cán bộ am hiểu và thông thạo âm nhạc không nhiều, mỗi cơ quan, tùy điều kiện và mối quan hệ lại mời những nghệ nhân ở các phường Xoan khác nhau truyền dạy, điều này dẫn đến cán bộ các cơ quan không phân biệt được bản sắc và lối trình diễn khác nhau của mỗi phường Xoan, không biết hát và trình diễn Xoan thế nào cho đúng.

Về chính sách đối với nghệ nhân, tỉnh Phú Thọ đã làm tốt việc xây dựng chính sách tôn vinh, đãi ngộ và hỗ trợ nghệ nhân của các phường Xoan. Năm 2012, UBND tỉnh ban hành *Quy chế công nhận Nghệ nhân hát Xoan Phú Thọ* đối với những người có công truyền dạy, bảo tồn hát Xoan và đã công nhận được 34 nghệ nhân. Năm 2015 công nhận thêm 18 nghệ nhân. Mỗi nghệ nhân hát Xoan khi được UBND tỉnh công nhận được thưởng kèm theo là 5 triệu đồng. Căn cứ vào Nghị định về xét tặng danh hiệu Nghệ nhân nhân dân, Nghệ

Biểu đồ 2: Tỷ lệ các trường phổ thông đưa hát Xoan vào giáo dục trên địa bàn thành phố Việt Trì

nhân ưu tú của Chính phủ, đã có 17 nghệ nhân hát Xoan tỉnh Phú Thọ và 3 nghệ nhân hát Xoan tỉnh Vĩnh Phúc đã được Chủ tịch Nước trao tặng danh hiệu Nghệ nhân ưu tú đợt đầu tiên vào tháng 11 năm 2015, kèm theo chính sách trợ cấp thường xuyên đối với nghệ nhân có hoàn cảnh khó khăn, UBND tỉnh thưởng kèm theo mỗi nghệ nhân ưu tú 10 triệu đồng. Các chính sách trên của tỉnh Phú Thọ là nguồn cổ vũ, động viên rất lớn đối với nghệ nhân hát Xoan, khuyến khích các nghệ nhân đóng góp công sức của mình trong công tác đào tạo, truyền dạy hát Xoan cho các thế hệ kế cận, góp phần nhanh chóng đưa hát Xoan ra khỏi tình trạng bảo vệ khẩn cấp.

Về thực hành biểu diễn hát Xoan, Nhà nước có vai trò lớn trong việc tạo điều kiện cho cộng đồng có nhiều cơ hội để thực hành di sản. Từ năm 2011, tỉnh Phú Thọ và ngành chức năng đã tạo những cơ hội cho người hát Xoan được thực hành thường xuyên với sự tham gia và khuyến khích của đông đảo công chúng, không chỉ ở các làng Xoan trong những dịp lễ hội làng mà còn giao lưu, biểu diễn ở các địa phương khác, tham gia các chương trình quảng bá văn hóa dân tộc và tự giới thiệu di sản của mình trên các chương trình truyền thông đại chúng. Đặc biệt là trong dịp giỗ tổ Hùng Vương hằng năm, Sở VH-TTDL tỉnh Phú Thọ đã tổ chức các cuộc liên hoan hát Xoan và hát dân ca; thành phố Việt Trì tổ chức liên hoan hát Xoan trong thanh thiếu nhi. Đây là môi trường thuận lợi để nghệ nhân và thành viên các CLB được giao lưu, học hỏi trau dồi kỹ năng diễn xướng các bài bản, chặng hát Xoan; đặc biệt là thế hệ trẻ được giao lưu thể hiện kỹ năng trình diễn.

Việc tạo cơ hội cho cộng đồng làng Xoan gốc và mọi người có cơ hội thực hành hát Xoan đã tạo nên một sắc thái mới cho cộng đồng hát Xoan, nâng cao sự phấn khởi tin tưởng của người thực hành và tăng cường quảng bá tuyên truyền sâu rộng về hát Xoan. Tuy nhiên, trong một số chương trình biểu diễn, các nghệ nhân

hát Xoan phải làm theo yêu cầu của kịch bản, của đạo diễn từ việc cắt đoạn, ghép đoạn, thêm số lượng người biểu diễn, thay đổi không gian trình diễn trên các sân khấu lớn, vì vậy việc bảo vệ hát Xoan tại các làng Xoan gốc cần được ưu tiên trong các phương án bảo tồn nhằm tránh nguy cơ làm biến đổi di sản.

Nghiên cứu kiểm kê tư liệu hoá hát Xoan là công việc quan trọng cần tiến hành thường xuyên để đánh giá sức sống của di sản. Từ tháng 11/2009 - 3/2010, trong đợt nghiên cứu xây dựng hồ sơ trình UNESCO công nhận hát Xoan là di sản VHPVT cần bảo vệ khẩn cấp đã kiểm kê đánh giá tương đối đầy đủ về di sản. Năm 2015, Sở VH-TT&DL phối hợp với Trung tâm Bảo tồn di sản văn hóa Việt Nam tiến hành tổng kiểm kê di sản hát Xoan trên địa bàn tỉnh Phú Thọ. Mục đích của tổng kiểm kê nhằm đánh giá sức sống của di sản sau 4 năm thực hiện chương trình hành động thoát khỏi tình trạng bảo vệ khẩn cấp. Công tác này đã được triển khai một cách nghiêm túc, khoa học, bằng các phương pháp điền dã, ghi hình, ghi âm... Kết quả tổng kiểm kê đã cho thấy rõ sức sống và sự lan tỏa của di sản hát Xoan được tăng cao trong cộng đồng, nhận thức về trách nhiệm bảo vệ di sản của nhân dân ngày càng mang tính tự giác. Số người tham gia hát Xoan được phát triển mạnh mẽ.

Việc phục hồi các di tích liên quan với Hát Xoan nhằm tái tạo không gian văn hóa và môi trường diễn xướng của hát Xoan cũng thể hiện vai trò của Nhà nước. Đề án *Bảo tồn và phát huy giá trị di sản văn hóa phi vật thể cần được bảo vệ khẩn cấp của nhân loại - hát Xoan Phú Thọ (giai đoạn 2013-2020)*, trong đó có dự án về bảo tồn, tu bổ di tích hát Xoan đã minh chứng rõ điều này. Sau khi UBND tỉnh Phú Thọ ban hành kế hoạch triển khai một số nhiệm vụ trọng tâm, trong 2 năm đã có 19/31 đình, miếu là nơi có tục lệ hát Xoan thờ thần vào dịp đầu xuân được bảo tồn, tôn tạo, đủ điều kiện cho trình diễn hát Xoan có không gian văn

hóa và môi trường để phục hồi. Trong đó quan trọng nhất là việc lập dự án bảo quản, tu bổ, khôi phục 5 di tích các phường Xoan gốc và vùng lân cận gồm: miếu Lãi Lèn, đình làng Kim Đói, đình Thét (xã Kim Đức), đình An Thái, miếu Cắm (xã Phượng Lâu) và đình Bảo Đà (phường Dữu Lâu). Miếu Lãi Lèn đã được khánh thành vào năm 2012, hiện đang được triển khai giai đoạn 2, thực hiện quy hoạch mở rộng và đầu tư hoàn chỉnh các công trình khu di tích. Đình Bảo Đà hiện nay hoàn thành toàn bộ kiến trúc đại đình. Hiện nay còn ba di tích: đình Thét, đình Kim Đói và đình An Thái đang trong giai đoạn tu bổ và hoàn thiện. Việc tu bổ các di tích có hát Xoan tạo điều kiện hết sức quan trọng để bảo tồn không gian hát Xoan, duy trì phát triển lễ hội hát Xoan và xây dựng các điểm du lịch tại các làng Xoan cổ (xem biểu đồ 3).

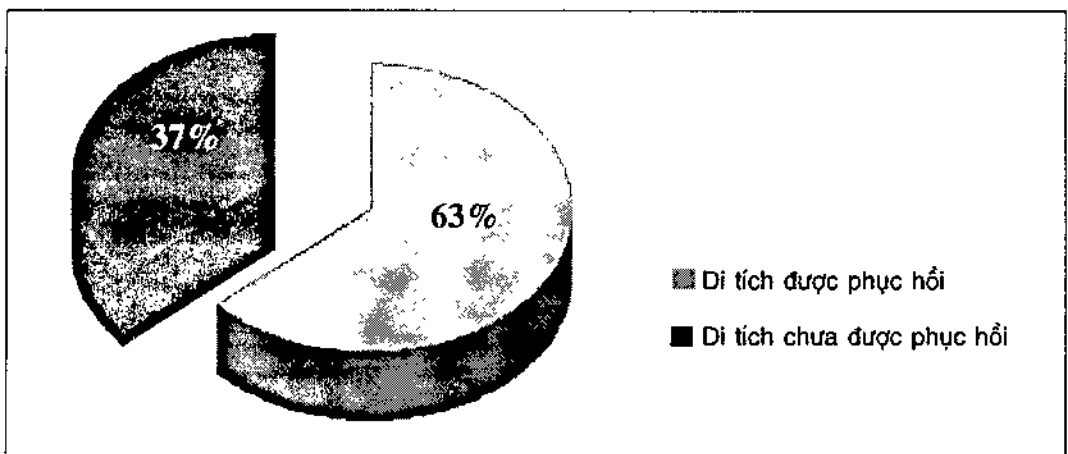
Về khôi phục tục lệ hát Xoan nước nghĩa tại các địa phương có hát Xoan truyền thống, Sở VH TTDL tỉnh Phú Thọ và tỉnh Vĩnh Phúc đã phối hợp hỗ trợ khôi phục lại tục kết nghĩa, giao lưu giữa phường Xoan Thét, xã Kim Đức, thành phố Việt Trì, Phú Thọ với cộng đồng thôn Hoàng Thượng, xã Kim Xá, huyện Vĩnh Tường, tỉnh Vĩnh Phúc dịp hội làng ngày 9/9/2014. Tháng 2/2015, Sở VH TTDL Phú Thọ tư vấn hỗ trợ cộng đồng khôi phục tục hát Xoan

nước nghĩa giữa phường Xoan An Thái với làng Cao Mại (nay thuộc thị trấn Lâm Thao) tại đình Đông Chân. Đây là những bước đi đầu tiên phục hồi lại tục giữ cửa đình hết sức đặc trưng của hát Xoan.

Việc tuyên truyền quảng bá di sản hát Xoan đã được tỉnh Phú Thọ thực hiện liên tục, thường xuyên trên các phương tiện thông tin đại chúng của Trung ương và của tỉnh. Hằng tháng, đài Phát thanh - Truyền hình tỉnh Phú Thọ tổ chức phát sóng các chương trình biểu diễn hát Xoan để đưa di sản đến với cộng đồng. Sở VH TTDL tổ chức các chương trình hát Xoan trong dịp Giỗ Tổ Hùng Vương - lễ hội Đền Hùng, tổ chức liên hoan hát Xoan; tham gia các chương trình giao lưu với các tỉnh, thành có di sản được UNESCO công nhận. Hát Xoan Phú Thọ được tham gia các chương trình sự kiện văn hóa của các tỉnh và khu vực như: ngày hội văn hóa các dân tộc vùng Đông Bắc năm 2015, ngày hội văn hóa thể thao, du lịch các dân tộc vùng Tây Bắc năm 2016...

Tỉnh Phú Thọ đã đầu tư nghiên cứu, xuất bản gần 8000 sách, đĩa CD, DVD về hát Xoan, hàng trăm phim tư liệu, đề tài khoa học, sách, báo, tạp chí được đăng tải, lưu trữ và bảo quản. Nghiên cứu toàn diện các tư liệu phục vụ công tác biên soạn và xuất bản cuốn *Tổng tập hát Xoan Phú Thọ* - một bộ tài liệu nghiên cứu toàn

Biểu đồ 3: Tỷ lệ di tích hát Xoan được tu bổ, phục hồi

diện về lịch sử, giá trị và về hoạt động bảo vệ từ năm 1957 đến nay làm cơ sở cho truyền dạy, quảng bá và bảo vệ hát Xoan.

2. Vai trò của cộng đồng trong bảo vệ di sản hát Xoan

Vấn đề truyền dạy và thực hành di sản

Chủ thể cộng đồng là những người sáng tạo, thực hành và trực tiếp truyền dạy di sản cho các thế hệ nối tiếp. Hiện nay, lực lượng nòng cốt trong việc truyền dạy hát Xoan đã chuyển từ các nghệ nhân cao tuổi sang lớp nghệ nhân kế cận. Lớp nghệ nhân này bắt đầu thực hành hát Xoan trong thời kỳ phục hồi di sản, được lĩnh hội hát Xoan trực tiếp từ các nghệ nhân lớp trước, phần lớn ở độ tuổi trung niên. Ưu điểm lớn là họ có sức khỏe, nhiệt tình hăng hái trong việc truyền dạy hát Xoan, bản thân họ cũng tham gia thực hành tại nhiều không gian trình diễn. Lớp nghệ nhân kế cận này đóng vai trò hết sức quan trọng trong việc duy trì sức sống của di sản, góp phần đáng kể đưa hát Xoan thoát khỏi tình trạng khẩn cấp hiện nay. Việc truyền dạy được họ thực hiện một cách tự giác, tự nguyện với mong muốn truyền bá sâu rộng được di sản của cộng đồng. Ông Nguyễn Xuân Hội khẳng định: "Việc đi dạy hát là cho vui, cho mọi người biết đến chứ không cần thù lao cũng được... dạy không chúng tôi vẫn dạy". Các nghệ nhân cao tuổi hiện nay không còn đủ sức khỏe do vậy tại các phường Xoan gốc, lớp nghệ nhân này giữ vai trò cố vấn, uốn nắn giúp đỡ cho các nghệ nhân kế cận truyền dạy cho lớp trẻ.

Cộng đồng có vai trò quyết định đến việc gìn giữ và thực hành, trao truyền di sản từ thế hệ này sang thế hệ khác. Với phương thức truyền miệng, sự trao truyền trong gia đình ông bà, cha mẹ sang con cháu, lớn hơn là dòng tộc và xóm làng đã tạo nên sức sống bền bỉ cho di sản hát Xoan. Nghệ nhân Phan Thị Diễm (phường Xoan Kim Đái) cho biết: "Ở đây, hát Xoan có di tích gốc, chúng tôi vẫn duy trì có truyền thống từ lâu đời, không bao giờ sao

nhãng truyền thống đó được. Chúng tôi quyết giữ lấy nguồn gốc, giữ lấy di sản. Truyền từ đời cha sang đời con, đời cháu... Chúng tôi ăn cũng nghĩ đến hát Xoan, ngủ cũng nghĩ đến hát Xoan, lúc nào cũng nghĩ đến. Hát Xoan thực sự là một lễ sống, là một thứ không thể nào thiếu được trong cuộc sống của những người dân ở đây, không bao giờ có thể xao nhãng được"⁽¹⁾.

Việc truyền dạy và thực hành di sản được thực hiện một cách tự giác cao hơn trước. Người yêu thích hát Xoan và nhu cầu học hát Xoan tăng cao, không chỉ trong phạm vi dòng họ hay các làng xoan gốc mà còn lan tỏa ra hầu khắp các địa phương, các cơ quan, trường học. Người ta dạy hát và học hát Xoan với lòng nhiệt tình hăng hái và tự nguyện. Anh Nguyễn Văn Nguyễn (28 tuổi, phường Phù Đức) tâm sự: "Tôi cảm thấy hãnh diện, tự hào đã sinh ra nơi có hát Xoan. Tôi thấy bản thân mình phải có trách nhiệm, cố gắng duy trì gốc tích, muốn vậy cần nhập thêm các bạn yêu thích Xoan về phường mình"⁽²⁾.

Việc thực hành di sản trong cộng đồng đến giai đoạn này có một số sáng tạo. Các bài bản được thêm bớt chỉnh sửa lời ca cho tiện luyện láy. Cách trình diễn cũng được trùm phường thay đổi làm cho Xoan hấp dẫn hơn. Tuy nhiên, sự sáng tạo này đều xuất phát từ thực tiễn do nhu cầu cuộc sống, được chính các nghệ nhân và cộng đồng sáng tạo và được cộng đồng chấp nhận. Khảo sát điền dã và phỏng vấn cộng đồng với các đối tượng khác nhau từ nghệ nhân cao tuổi, nghệ nhân kế cận và người dân cho thấy sự sáng tạo của nghệ nhân và cộng đồng đối với hát Xoan là xu thế tất yếu. Bà Nguyễn Thị Sinh ở phường An Thái cho biết: "như hát cũ, chúng tôi cứ thế mà hát thôi, nhưng bây giờ truyền dạy có thêm những làn điệu đi lại này khác, chứ các cụ ngày trước chỉ đứng đầu hát đấy thôi". Bà cho rằng: "Cũng nên thế, chứ cứ đứng yên mà hát với múa như trước thì chán, nên có cái thay đổi, có tý không khí bên ngoài cho

người ta xem thấy hấp dẫn"⁽³⁾. Bà Nguyễn Thị Lịch trùm phường Xoan An Thái cũng cho biết: "Từ khi bà lên làm trùm, bà không để đội hình như các cụ ngày xưa, tức là không đứng yên nữa, mà di chuyển để sinh động hơn, tuy nhiên không sai gì về nghi lễ". Bà cũng cho rằng: "Theo tôi, bây giờ ta cần sáng tạo thêm điệu múa sinh động hơn"⁽⁴⁾. Trên thực tế hiện nay, phường Xoan An Thái là phường có nhiều sáng tạo nhất trong nghệ thuật trình diễn Xoan, đặc biệt là phần hát hội. Tuy nhiên, tại phường Xoan có những sáng tạo ở các mức độ khác nhau.

Như vậy, hiện nay bản thân cộng đồng đã chủ động sáng tạo để hát Xoan phù hợp với nhịp điệu cuộc sống. Điều này làm hát Xoan trở nên sinh động, hấp dẫn hơn đối với công chúng nhưng các giá trị cốt lõi của di sản hát Xoan không thay đổi. Sự thay đổi mang tính sáng tạo của cộng đồng có thể làm cho hát Xoan khác hơn so với cách trình diễn truyền thống. Đây là vấn đề đáng bàn trong công tác quản lý bảo vệ di sản của các cơ quan nhà nước và cộng đồng. Tuy nhiên, sự thay đổi này được cộng đồng lựa chọn và chấp nhận. Điều này cũng phù hợp với quan điểm của UNESCO: "sự vận động không ngừng thay đổi và sức sống tự nhiên của di sản VHPVT cần liên tục được tôn trọng. Tính xác thực và độc quyền không nên trở thành mối quan tâm và những trở ngại trong việc bảo vệ di sản VHPVT"⁽⁵⁾.

Về bảo vệ không gian diễn xướng

Cộng đồng là người sáng tạo, gìn giữ, bảo vệ và tái tạo không gian diễn xướng của hát Xoan. Không gian diễn xướng của di sản hát Xoan là các ngôi đình tại các làng Xoan gốc, là các di tích thờ cúng Hùng Vương, các làng có tục kết nước nghia với các phường Xoan trên địa bàn tỉnh Phú Thọ và Vĩnh Phúc. Cộng đồng là người xây dựng các di tích, nơi diễn xướng hát Xoan và thờ cúng Hùng Vương, trải qua sự tàn phá của chiến tranh, nhiều di tích bị phá hủy, tuy nhiên cộng đồng đã đóng góp tu

bổ phục hồi di tích, đảm bảo không gian văn hóa để thực hành di sản theo tâm thức cộng đồng. Bà Lịch (Trùm phường Xoan An Thái) cho biết: "Cái miếu chỉ bị bom bi hỏng thôi chứ không bị phá, tôi chứng kiến chiến tranh bom đạn thế mà cái miếu vẫn còn chỉ hư hỏng rồi dân lại sửa chữa, chính vì cái miếu cổ ấy mà hát Xoan còn đến tận bây giờ. Trong chiến tranh, hát Xoan có chìm lắng nhưng tổ chức hát Xoan đình vẫn có, mừng 9/9 hằng năm xuống hồ đánh cá mang lên làm lễ mở hội"⁽⁶⁾. Bên cạnh các làng Xoan gốc, các không gian lan tỏa của hát Xoan như các làng có tục kết cha, kết nước nghia cũng được cộng đồng gìn giữ và phục hồi, các lễ hội hát Xoan cũng được cộng đồng tham gia gìn giữ bảo vệ gắn với tín ngưỡng thờ cúng Hùng Vương.

Vấn đề khôi phục tục kết nước nghia truyền thống

Theo kết quả điều tra, có 31 cửa đình, đền tại 2 tỉnh Phú Thọ và Vĩnh Phúc có nghi lễ hát Xoan trong ngày hội đầu xuân, liên quan đến tục nước nghia giữa phường Xoan và địa phương đó. Sau năm 2011, Nhà nước đã khuyến khích, hỗ trợ cho việc khôi phục lại tục lệ đặc sắc này, giúp đỡ tổ chức khôi phục hát Xoan tại đình Đông Chấn (Cao Mại - Lâm Thao) và xã Kim Xá (Vĩnh Tường - Vĩnh Phúc). Ngoài các hoạt động trên, phường An Thái cũng tự tổ chức kết nghia với câu lạc bộ Xoan của xã Tử Đà (huyện Phù Ninh), thường xuyên giao lưu thực hành hát Xoan; kết nghia với câu lạc bộ xã Bảo Yên - Thanh Thủy, đây là địa phương không có tục hát Xoan cổ nhưng có rất nhiều công chúng yêu thích xoan. Cộng đồng phường Xoan An Thái còn đi biểu diễn Xoan tại các cửa đình: Nông Trang (Việt Trì), Hữu Bồ (Lâm Thao), Hương Nộn (Tam Nông) và nhiều đình khác. Các phường Xoan khác cũng nhận lời mời của một số địa phương, tham gia trình diễn hát Xoan tại các cửa đình trong dịp lễ hội. Như vậy, ngoài sự hỗ trợ và khuyến khích của Nhà nước, cộng đồng đã tự kết nối và tự kết nghia, giao lưu giữa các phường Xoan

để thực hành di sản, đáp ứng nhu cầu tín ngưỡng, tâm linh và đời sống tinh thần của cộng đồng.

Vấn đề tuyên truyền quảng bá di sản

Người dân cộng đồng Xoan hiện nay tích cực và chủ động trong việc tuyên truyền quảng bá di sản. Ngoài các chương trình tuyên truyền tới Nhà nước và các cơ quan truyền thông, cộng đồng Xoan còn chủ động trong việc truyền dạy hát Xoan tới các địa phương và thực hành biểu diễn, góp phần không nhỏ trong việc quảng bá di sản hát Xoan Phú Thọ. Việc tuyên truyền quảng bá trực tiếp trong cộng đồng thông qua các nghệ nhân các phường Xoan gốc tham gia truyền dạy cho 1413 thành viên thuộc 34 câu lạc bộ hát Xoan toàn tỉnh đã tạo sức lan truyền tốt, số người yêu thích và tự nguyện tham gia câu lạc bộ hát Xoan liên tục tăng nhanh một cách tự nhiên.

3. Sức sống của di sản hát Xoan

Sau 5 năm thực hiện chương trình hành động bảo vệ hát Xoan, di sản hát Xoan đã thực sự được phục hồi và phát triển với sức sống mới. Trong đó, một trong các yếu tố quan trọng tác động đến sự phục hồi, lan tỏa mạnh mẽ hát Xoan là do tỉnh Phú Thọ đã có những định hướng mang tính chiến lược trong việc bảo tồn và phát huy giá trị của hát Xoan. Từ những việc làm cụ thể được triển khai, công tác bảo vệ hát Xoan đã có những bước tiến mới cho thấy sức sống của di sản hiện nay trên các vấn đề:

Nhận thức về giá trị và trách nhiệm bảo vệ hát Xoan của cộng đồng, công chúng và các cấp chính quyền địa phương được nâng cao. Hát Xoan đang được chính quyền nhà nước và nhân dân chung tay bảo vệ và phát huy giá trị. Nhu cầu thưởng thức hát Xoan của các đoàn khách trong nước và quốc tế ngày càng lớn, hát Xoan đang dần trở thành sản phẩm du lịch độc đáo vùng đất Tổ.

Cộng đồng và nhân dân đã tự giác bảo vệ và phát huy di sản, số lượng người thực hành và công chúng của hát Xoan được tăng cao

hơn rất nhiều so với thời kỳ trước năm 2011. Các phong tục tập quán và không gian trình diễn hát Xoan được phục hồi tại nhiều địa phương. Đó là việc khôi phục tu bổ các di tích hát Xoan, các lễ hội hát Xoan và tục kết nghĩa độc đáo của hát Xoan. Sự vào cuộc của Nhà nước và nhân dân đã tạo cơ hội cho nghệ nhân và những người yêu hát Xoan có cơ hội thực hành thường xuyên. Những biểu hiện này cho thấy di sản đã thoát khỏi tình trạng cần bảo vệ khẩn cấp, đáp ứng đủ các tiêu chí là di sản VHPVT đại diện của nhân loại.

Chú thích

(1), (2), (3), (4), (6) Tư liệu điền dã phỏng vấn các nghệ nhân phường Xoan An Thái và Phù Đức (thành phố Việt Trì) tháng 5/2015.

(5) UNESCO (2015), *Ethical Principles for Safeguarding Intangible Cultural Heritage* (Nguyên tắc đạo đức trong bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể), <http://www.Unesco.org/culture/ich/en/ethics-and-ich-00866>.

Tài liệu tham khảo

1. Quốc hội nước CHXHCN Việt Nam (2009), *Luật Di sản văn hoá*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội.
2. Sở Văn hóa và Thông tin Vĩnh Phú (1986), *Văn hóa dân gian vùng Đất Tổ*, Vĩnh Phú.
3. Dương Huy Thiện (2015), *Hát Xoan - Dân ca cội nguồn*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
4. UNESCO, Các hướng dẫn thực hiện Công ước về bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể, [Unesco.org/culture/ich/en/ethics-and-ich-00866](http://www.Unesco.org/culture/ich/en/ethics-and-ich-00866).
5. UNESCO (2016), *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. General assembly of the states to the convention. Sixth session (Quyết nghị phiên thứ 6 Đại hội đồng các quốc gia thành viên Công ước, Nghị quyết 6 Đại hội đồng 7)*, UNESCO Headquarters, Room II, 30 May to 1 June 2016. Resolutions.
6. Viện Văn hóa - Thông tin (2007), *Văn hóa học những phương pháp nghiên cứu*, Viện Văn hóa - Thông tin xb, Hà Nội.
7. Nguyễn Khắc Xương (2008), *Hát Xoan Phú Thọ*, Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch tỉnh Phú Thọ - Hội Văn nghệ dân gian xb.
8. *Xoan singing in Phú Thọ* (Hát Xoan Phú Thọ) (2010), Vietnamese Institute for musicology, Department of Culture, Sports and Tourism in Phú Thọ province, Phú Thọ.

ThS. NGUYỄN ĐẮC THỦY
Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch tỉnh Phú Thọ